

ЛЕОНІД КОНОНОВИЧ

Цигринський сотник

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

**Леонід Кононович
Чигиринський сотник**

© Л. Кононович, текст, 2016

© «Фабула», макет, 2016

© Видавництво «Ранок», 2016

Володар ключів

У лицарському світі Леоніда Кононовича

Допіру автор цього роману вважався батьком кримінального жанру в сучасній українській літературі, будучи автором перших в Україні бойовиків з «національною» підкладкою. В який спосіб уже нині вшанувати Леоніда Кононовича? Український Толкін? Вітчизняний Ден Браун і Перес-Реверте в одному жанровому флаконі? У будь-якому разі в його «Чигиринському сотнику» тішить око щира козацька автентичність, а такої яскравої оповіді ще пошукати в сучасній українській літературі. В неукраїнській, можливо, знайдеться, але хіба що за часів трубадурів зі скальдами і лицарями Круглого столу, де геральдика стилю поєднується із бойовою динамікою історичної саги.

Натомість сьогодні, як знати, всі полюють за сюжетом, і мало хто дбає про орнаментальність, жанрово-стилістичну канву, відповідну поетику героїчної оповіді, де не лише вибухи гармат і мушкетів, але й мудра сповідь історії достоту в усьому, що згадується зокрема в романі Кононовича. Зброя, вбрання, традиції і ритуали, коли герої «в кожухах, вивернутих догори вовною, у шапках пелехатих, і під кожним бахмат добрячий», і «тільки зблизька знати було, що то щирі запорожці, бо в шаблі, ратиська й огневу стрільбу озброєні».

Зчаста українська традиція перегукується в цьому романі з чужинними світоглядними практиками, але на це так само існує слухна відповідь. Особливо, коли, наче у «Володарі перснів», де орки мчать верхи на варгах, «з-за річкової кручі, хоркаючи, сапаючи і повискуючи, висипало стадо диких вепрів, на кожному вепрові сиділа верхи старезна кощава відьма зо щитом на плечі та мечем при боці». Отже, про що це свідчить? Про спільну міфологію як коріння казки під колискою людства? А чи про спільні вірування, які проростали у переказах різними мовами, якими люди в усьому світі

молилися до одного-єдиного Бога в різних подобах? У будь-якому разі, в історії літератури ця межа, наче у «Чигиринському сотнику» Кононовича, пролягає поміж білим світом і пеклом. «Така се місцина, куди й ворон кості не заносить, бо воно ні те, ні се – ні Богу не належить, ні чортові! Ото й водиться тут нечисть, та ще татаре тирлюються, як мають в Україну йти».

У такий спосіб триває ця гостросюжетна оповідь про малого козака, що наче вимандрував з прадавньої міфології таким собі безжурним їздцем демонологією нашого краю. А саме звідти, де Дике Поле і Базавлуцький ліс, де в пеклі Чорнобог-Триглав панує, а на цьому світі йому служать відьми, перелесники і песиголовці. І де живуть козаки-характерники, що моляться батькові Дажбогові та Матері Божій, Пречистій Ладі, до чиєї історії автор роману сюжетні ходи прокладає. І якщо у того ж Толкіна світом перстень править, то тут – Троянів ключ, що ним Господь землю одімкнув, і який приходить в Україну, коли над нею лихо зависне. Коли ж до правди, то це як Троянський кінь українства у засмічене західною культурою сьогодення. Або вірус Троян, покликаний знищити бацилу зневіри у звироднілих читацьких душах. А що в романі козаки, а не ельфи попереду, то це все даруйте, бо на те й кров у запорожців, щоб її проливати, як слушно зауважує автор. А як інакше? Або, як каже старий козарлюга у Кононовича, нащо козакові знати свою долю? Мовляв, «козацька доля у Бога на колінах, то ляхам та недоляшкам кортить у будучину зазирнути, – бо чують, собачі душі, що не з медом їм доведеться!»

По суті, «Чигиринський сотник» – це справжній лицарський роман, який на догоду сучасній моді доводиться рекламувати, як «козацьке фентезі». Але навіть у цих шорах стилю все одно знайдуться шати, якими вільно буде не прикрити, але прикрасити суху табель про літературні ранги, бо на те авторова воля, що «наче козацьке право, яке завелось на світі, як і князів у Києві не було, та, либонь, і Києва самого». Таким чином, тверда жанрова категорія «фентезі» легко розчиняється в контексті «українського світу», який в романі нашого

автора не вимагає ніяких «стилістичних» прикрас. Загалом будь-яка архаїка того стародавнього часу – відьми, лісовики, русалки включно із Бабою Ягою і Змієм Гориничем – сприймається, як знати, за «фантастичну» лише крізь призму християнського світогляду. Натомість поганська історія нашого краю багата на ще й не такі чудасії, з якими вкраїнський люд жив у далекі «міфологічні» часи. А саме тоді, «як молилися наші щурі та пращурі Батькові Трояну й Матері Божій, Пречистій Ладі, то помагали їм у бою і земні сили, й небесні... і коли запорожці через підступи ворожі почали вже й на силі занепадати, а пани зі шляхтою почули теє та й розгулялися, мов тії свині в городі».

Бо частенько в «Чигиринському сотнику» балакають, «ніби не вовки це, а вовкулаки, якими поперекидалися ляхи та уніяти, щоб весь православний люд під корінь зо світа звести». І часто-густо в цій оповіді буває, що «озирнувся Михась, а ящур уже наздоганяє їх, пащеку роззявив, язика вивалив, і видно, що в роті у нього кілька рядів зубів, тонких і гострих, наче у щуки», а в небі, крім того, зіздар Мурмило верхи на драконі мчить, і нікуди від цієї казкової пошесті не дітися. Хіба що дочитати до кінця й продовження чекати, бо усе це про становлення-виростання молодого козака, а що воно далі буде, то лише сам Пан Автор відає, що йому, звісно, Пан Бог у тому всіляко допомагає.

Тож казки, легенди та перекази оживають у романі Кононовича молодильними яблуками національної традиції. Тут кидають пасмо волосся, і біжить річка, а дівки тут такі, що «одна брова варта вола, а другій брові й ціни нема», і так само нема на це ані ради, ані Номиса з Лейтесом і Яшеком, щоб ці приповідки в історію наського письменства записати, класифікувати і до шкільної програми включити. Тільки читання і переказування з вуст у вуста і передавання з рук до рук цієї книжки про ключі до життя на землі назвою Україна, що означає «Богом Укряяна».

То що ж це справді за роман? Захоплюючий травелог, чи пак подорожня історія, істерн, вартий дюжини західних вестернів,

козацький бойовик, що читається на одному подихові, гідний нехайної екранізації? І якщо вже, любий читачу, з нами Бог (і такі автори), то якого ще ворога нам боятися? І якщо не читати нам такі книжки, то кому ж їх тоді читати? Не ляхам і не німцям, як той казав, бо вони свої мають – і книжки, і володарів думок, і власників перснів. І демонологія оповіді у «Чигиринському сотнику» може сприйматися за «фантастичну» лише упередженим сучасним читачем. З точки зору історії мало що в романі видається казковим і небувалим, і наразі лише його гостросюжетна моторика виводить оповідь за жанрові межі. Бо це справді екстремальне читиво, що вибивається з-поміж інших, наче козацька сальва з романного мороку нашої сивої давнини.

Ігор Бондар-Терещенко

Книга перша. Тінь триглава

Одного зимового вечора за кількоро день проти Різдва їхала правим берегом Дніпра козацька ватага. Оддаєки поглянеш – геть-чисто татарський чамбул^[1]: усі в кожухах, вивернутих догори вовною, у шапках пелехатих, і під кожним бахмат^[2] добрячий. Тільки зблизька знати було, що то щирі запорожці, бо в шаблі, ратиська^[3] й огневу стрільбу озброєні. Коні їхні зморилися і на силу брели в снігу, та братчики, певне, поспішали, бо знай поганяли їх нагайками.

– Ондо тобі й Базавлуцький праліс... – озвався старий козак, який їхав позаду, і показав на темну кострубату стіну, що видніла зразу за річкою. – Непевна сторона!

– А то чом? – поспитався циган, що тримався коло нього побіч.

– Казали січові діди, тут межа пролягає поміж білим світом і пеклом. Така се місцина, куди й ворон кості не заносить, бо воно ні те, ні се – ні Богу не належить, ні чортові! Ото й водиться тут нечисть, та ще татаре тирлюються, як мають в Україну йти.

– А що запорожцеві нечисть! Запорожець і сам чорт... – буркнув циган. – То нам треба тим лісом їхати?

Старий крутнув головою.

– Та ні, Господь милував! Подалися навпростець, то десь біля річки їх і переймемо. Побачиш дивину, яку рідко на білому світі узуздріти можна!

– А що ж воно за лихо таке отсе ми гонимо? – спитався циган.

Тут отаман, що їхав попереду, озирнувся і махнув рукою, показуючи на високу могилу, що височіла над річкою. Без слів уторопали його братчики – шмагонули коней й притьма завернули у видолинок, котрий ту могилу огинав. Як проїхали його ступою і попереду забіліла річкова крига, отаман спинив коня і прислухався.

Крізь сумне зітхання вітру дедалі гучніше й виразніше чути було тупіт і люте хоркання – таке, наче стадо свиней біжить кригою.

– Що се?! – пошепки поспитав циган.

– А он дивися! – криво посміхнувся січовик, мацаючи шаблю при боці. – Циганчатам колись розкажеш, що то за дива в Запорозжжі кояться!..

Хтів було циган ще щось сказати, та так і завмерли тії слова у нього на вустах.

З-за річкової кручі, хоркаючи, сапаючи і повискуючи, висипало стадо диких вепрів. Здоровезні та горбаті були вони, мов каменюки, усі в довгій бурій щетині, а з пащ стриміли криві жовті ікла. На кожному вепрові сиділа верхи старезна кощава відьма зо щитом на плечі та мечем при боці. Коси тих войовниць були розпущені й летіли за вітром, а вони знай свистіли та гойкали, підганяючи своїх коней.

– Матер Божа!.. – прошепотів циган.

– А що, гарні? – озвався старий козак. – Бісурканями їх звуть, бо з бісами да чортами сії почвари водяться!

– Гей! – крикнув тут отаман і свиснув у два пальці, аж коні з переляку поприсідали.

Стадо вже до берега завернуло, та, зачувши той свист, вмить у клин вишикувалося. А запорожці виїхали притьмом із видолінки і стали перед лавою, що наїжачилася мечами та списами.

– Що треба смертним од безсмертних? – спиталася одноока бісурканя, котора на чолі стояла.

Виїхав тоді з гурту старий козак і руку на шаблю поклав.

– Оддай те, що в Остатній кріпості взяла, відюхо!

Загаласували бісуркані, та одноока махнула їм, щоб замовкли.

– Не ставай попереk дороги, діду! Те, що ми взяли, Триглаву належить, а не вам!

– Належить воно Січі Запорозькій, бо з козацького насіння пішло! – відказав запорожець. – А ви Остатню кріпость спалили і вбили ту, що його породила! Віддай, ще раз кажу!

– А як не оддам, то що буде?

– Поляжете тут усі, й круки ваші очі видзьобають.

Зареготалися відьми на її слова, а одноока озирнулася через плече й каже:

– Літавиці в'ються над Базавлуцьким пралісом... чекають на здобич, котору ми в Остатній кріпості одвоювали! А понесуть вони її до батька Триглава, що Чорнобогом зветься, владаря землі та неба. Йому ти хочеш на заваді стати?

– Не взивай клятого паном землі та неба, бо тільки Дажбог усім тим владає!

– Як Чорнобога і Трояна війська на річці Самарі зійшлися, то навіть Семеро, яких Троян до життя покликав, не змогли звести нас зо світа! А ти хто такий, щоб безсмертним погрожувати?

– Воїн я Дажбожий, Матінки Лади лицар! – відказав січовик.

– А, то ти з остатніх волгвів! То мусів би знати, що й нам, і вам лиху буде, як не вбити сеє, що на світ прийшло.

– Що буде, те буде, – каже козак. – А буде те, що Бог дасть!

– Отак? – питає бісурканя.

– Отак! – одвічає їй запорожець.

Зареготалася тут клята відьма, показуючи язика, роздвоєного, мов гадюче жало.

– О ні, – каже, – не буде по-вашому...

Та й не казала більше нічого: махнула рукою – і поцілила козака просто в горло запоясником. Схопився козак за руків'я, та захарчав і повалився з коня, мов той сніп.

– Бий, хлопці, кляте поріддя! – крикнув отаман.

Тут і закрутилася колотнеча. Насилу рушило стадо з місця, щоб розірвати козацьку лаву, як гримнули запорожці з мушкетів та яничарок, аж луна покотилася понад річкою. Завищали вепри, загаласували кляті пекельниці, та розпався їхній клин од тої сальви, а далі пішла справдешня бійня. Ні слова ніхто не промовив – тільки мечі дзвонили, шаблі стукали по щитах та келепи^[4] гупали, як у бубон.

За якусь часину було вже й по всьому: притисли козаки нечисть до річкової кручі та й виполонили всіх до одної душі – не помогли

бісурканям і вепри, що плигали на козаків та хапали їх іклами.

– А казали, смерть їх не бере!.. – буркнув отаман, витираючи шаблюку полою жупана. – Всі цілі?

– Шкурлата звірюка пощерила... – відказав хтось із козаків.

– Де він?

– Ондо лежить під берегом. Вепр із коня стягнув і мало ногу не перегриз.

– Їхати зможе?

– А хтозна.

– Напніть кирею^[5] між кіньми і кладіть його туди, – звелів отаман. – Оружжя зібрати, нікому далеко не відлучатися – зараз і в дорогу!

А сам уклав шаблю до піхов та й пішов бойовиськом, роззираючись навсібіч і вдивляючись у тіла, що валялися на кризі. Довгенько ходив козак, аж ось нахилився і підняв якийсь згорток, що лежав на снігу.

– От і знахідка вам, панове! – каже запорожцям.

– А що то?

– А те, що пекельниці в саквах^[6] везли!

Тут затіпався згорток на руках в отамана і заверещав, мов несамовитий.

– То се немовля?! – не повірили своїм очам запорожці.

– Козацьке се дитя, за которое ми кров'ю заплатили! – замислено відказав отаман. – А чи варте воно того, сам тільки Бог знає...

Почухали потилиці козаки.

– А що ж із ним отсе робити?

– Повеземо в Україну. до роду його!

– А як умре дорогою?

Нічого не сказав на теє отаман. Свиснув на коня, а як той підбіг до нього, тугіше затягнув попрягу, виліз у сідло і сповиток перед собою поклав.

– Всі на конях? – питає.

– Всі, – каже йому товариство.

– Ну, то гайда, бо скоро смеркає! – І вже рушаючи, докинув: – Дорога в Україну неблизька. що Бог дасть, то те й буде!

I

За часів його милості короля Владислава неподалік від Охматова мешкав старий козак на прізвисько Чурай. Сам віка він доживав на хуторі; було в нього семеро синів, але старші полягли ще замолоду, а найменший, Петрусь, безвісти щез, – шість год уже минуло, як подався у Січ, і хоч би звістка від нього прийшла. Проїздили разів зо два попри той хутір січові братчики, то все непевні чутки приносили: то ніби на Литву подався, щоб до князя Богуслава у хоругву вписатися, то знов, наче татаре його у бран зайняли під час морської виправи. Попервах ще виглядав його батько у гості, а далі й сподіватися перестав: за тієї лихої пори пропадали люде, мов камінь у воду.

От минало вже й восьме літо, аж почали приходити в ті краї химерні звістки. Їздив наймит Чураїв на ярмарок до Любомира, то чув, ніби знов устає Запорожжя на ляхів. Либонь, таки правда то було, бо після Покрови заворушилися братчики, що сиділи на пасіках та по селах, заходилися коней сідлати і виїжджати один по одному чи купами кудись за Дніпро. Почали балакати люде, що встав такий гетьман, як ото Наливайко, і буде заводити козацьке право по всій Україні. Коли ж і ляхи піднялися – прийшов гетьман Потоцький із військом та арматою і отаборився коло Білої Церкви. Стало тоді видно, що заноситься на велику колотнечу.

А тут і сніг упав. Одрізало хутір од світа, й геть перестали звістки доходити.

Якось після Водохреща увечері порався старий у дворі, коли чує – затупотіли кінські копита під обійстям. А далі й загупало у браму, як на пожар.

– Яка се там нечиста сила добивається, наче до себе додому? – питається Чурай, добуваючи пістоля з-під поли.

І наймитам кивнув, щоб мушкети заряджали, – чимало всякого люду вешталось тими степами, то поночі було й не одчиняй.

– Пугу! Пугу! – крикнули з-за воріт. – А чи тут Чурай живе?

– Авжеж, – каже старий. – А ви що за люде будете?

– Свої ми.

– Які ще свої?

– А матері твоєї ковінька... не ляхи ж бо! Із Запорозжя їдемо.

– А по волі чи по неволі? – питає Чурай, бо так заведено було питатися поміж низовиками.

Коли ж знов затупотіли копита й ще хтось надїхав, – певне, одстав од гурту. Осадив коня перед брамою та й каже:

– Добрий козак усе по волі гуляє! Одчиняй, батьку січовий... померзли хлопці!

Старий і за голову взявся.

– Боже правий! – каже. – Бариле, се ти?!

– А то ж який дідько! – відказує йому той невесело. – То впустиш нарешті?

Тут і челядь наспіла із похіднями^[7] та оружжям та й розвела ступки тяженної брами. Дивляться, заїжджає на обійстя козак, гладкий, мов діжа, у кучматій шапці й догори вовною вивернутому кожусі – ну ординець, та й годі. За ним ще купа січовиків на конях, усі з пістолями та шаблями при боці.

– Здоров, батьку! – каже той запорожець, ізлізши з коня.

– Здоров, козаче! – каже йому Чурай.

Та й обнялися і поцілувалися тричі.

– Не думав я й не гадав, – каже старий, – свого джуру ще коли-небудь побачити! Та й здоровецький же ти вигнався!

– Чимало води в Дніпрі втекло, як ми з тобою за порогами козакували. – каже Барило. – А се мої хлопці.

Глянув Чурай та й бачить, що немає поміж ними й одного, що не ранений був би, – либонь, у добрячій сутичці побували.

– Гарзд, – каже, – ходім до господи... нема чого на морозі балакати!

Та й подалися до хати. Як почали запорожці скидати кожухи у сінях та чоботи од снігу оббивати, то раптом заквилило щось, як немовля.

– А се що за дивина? – питається Чурай.

– А то, – сумно каже Барило, – тобі гостинець, батьку.

Та й узяв згорток, що один із запорожців тримав, і край одкинув.

Глянув Чурай, аж відтіля дивиться на нього дитинча. Лобате мов тур, очі темні, й бровенята насупило.

– Хто се? – не втямив Чурай.

– Онук се твій, – каже запорожець. – Михасем зовуть.

– А Петро ж де?

Понурився Барило ще дужче.

– Довго казати, а ще довше слухати. Нема його живого.

Чурай і на лиці перемінився.

– Ну, заходьте. – каже урешті. Й до наймички: – Горпино, а ке лиш сюди!

– А що? – питається вона.

– Візьми дитину і глянь, що там їй треба. А дівкам загадай, щоб хутчій на стіл подавали! – І до Барила: – Хрещений він?

– Хтозна, – каже той.

От зайшли вони до світлиці. Барило шапку зняв, перехрестився до образів як годиться, а тоді кинув її об землю та й заплакав.

Здивувався Чурай, бо не ті люде були запорожці, щоб марно за чим побиватися. Та й козака знав ще ізмалку, і був той мов кремінь, – хоч ножем ріж, а він тільки реготатиметься.

– Гей, сину, – каже, – та що за лихо тобі скоїлося, що ти отсе сльози ручаями розливаєш?!

А Барило й показав на козаків, що стояли коло порога.

– Ото, – каже, – батьку, все, що від нашого куріня лишилося!

– Як це?!

– Сорок день уже тому, як побив нас Потоцький біля Кумейок, що насили третя часть війська вціліла. А коли замкнулися ми в Боровиці, то голота, щоб од смерти одкупитися, видала йому Павлюгу-гетьмана і всіх значних козаків...

Чурай сумно покивав.

– Так і Наливайка колись на смерть оддали!..

– Гетьманові ляхи живцем з голови шкуру злупили і натоптали половою, – понурившись, провадив Барило. – Старшині голови поодрубували і виставили на палях у Ніжені, Батурині, Умані та Черкасах. А гетьманові голови опудало у Чигрині стоїть.

– А Петра ж мого як убито?

– Правою рукою був у гетьмана, то разом з ним смерть прийняв у Варшаві.

Отеє сказав Барило та й замовк. Тихо зробилося в світлиці, лише чутно було, як хуртовина стугонить надворі.

– Що ж, – каже нарешті Чурай, – на те і кров у запорожців, щоб її проливати. Давайте ж пом'янемо козаків, – нехай прийме Господь їхні душі в свої покої, де щурі да прашурі наші вічно бенкетують!

Як ось і Горпина з дівчатами стіл накрила. Посідали запорожці на лавах та й по першій чарці налляли.

– Нехай же земля йому буде пухом! – каже Барило. – Добрий козак був, хоч і характерний трохи!

– А то чом? – питається Чурай. – Наче не водилося характерників у нашому роду!

Зітхнув братчик і оселедця скуйовдив на голові.

– Дивні дива кояться на сім світі, батьку! Чи то вже кінець йому приходить, чи просто карає нас Господь за гріхи... Про твого внука річ тепер піде.

– Як се?

– Так вийшло, що й під Кумейками, і в Боровиці були ми разом із твоїм Петром. Як почали ляхи торгуватися за козацькі голови, то зізнався мені він, що є в нього син. Мабуть, каже, мені вже не жити на світі. Як оддадуть мене на смерть, то забери Михася та одвези в

Україну, до роду нашого. І персня свого дав. Отсей перстень, каже, приведе тебе до Остатньої кріпости, що стоїть у Дикому Полі. А хто там живе, то сам побачиш.

Чурай спохмурнів.

– Чув я про тую кріпость. Казали, там і живуть отії діви-поляниці, що вічну молодість їм Господь подарував.

– Не застали ми їх живими, – каже Барило.

– Та й що?

– Певне, стояла там кріпость, та тільки згарище натомість курілося. І діви тії побиті були та порубані. Вроди небаченої, коси мов золото щире, у панцирах дорогих та кольчугах. Згадав я тоді, як січові діди казали, що як запізнається хто з поляницею, то за все на світі забудеться – і батька з матір'ю покине, й товариство, і Січ... Ну, та дарма. Як роззирнулися ми з хлопцями, то, бачимо, недавнечко тая битва сталася! На снігу од пожарища сліди вервечкою – таке, наче стадо вепрів пройшло. Хтів і я назад вертати, та був поміж нами один козак, якого Дряпайлом звали, чаклун та ворожбит. От і каже він мені, що, мовляв, нечисть тут побувала, та недалечко втекла – як доженемо її, то заберемо дитину. Не зовсім так воно, правда, вийшло, бо гонили ми їх півдня. Аж коло Базавлуцького пралісу перейняли. Он Гармаш перший їхав. – кивнув на козака з перев'язаною головою. – Стримав коня та й каже: «Пане курінний, гляньте ж бо!» Зиркнув я – та й очі витріщив од того чуда.

– Багацько див у Пралісі! – похитав головою Чурай. – Бісуркані то були, которі на вепрах їздять верхи, еге?

– Та вони ж таки! – potwierдив Барило. – А ти відкіля знаєш?

Зітхнув Чурай.

– Вік звікував я на Січі, то чимало всього довелося побачити! Химерний той край, бо є він межею поміж сим світом і Иром^[8] Дажбожим. А ще, казали січові діди, межує він і з Пеклом, де клятий Чорнобог править. Недарма стільки нечисти на Базавлуці водиться.

– Та певно, певно. – каже Барило. – Хтів Дряпайло домовитися з ними, та хіба з пекельним поріддям добалакаєшся? Три слова не

встиг сказати, як поцілила його клята бісурканя ганджаром^[9] навкидя! А ми тоді не довго думали – вдарили на них і рознесли на шаблях, що й одна душа не спаслася!..

– Відбивалися вони до остатнього... – укинув Шкурлат.

– Вміли меча з руки в руку перекидати, кляті пекельниці! – кивнув Барило. – Страшні та кощаві, як ті мерці, а рубалися мов несамовиті. Як скінчився той бій, то заквилило щось поміж трупами. Взяв я той сповиток, а в нім дитина була, що по неї ми їхали.

Довго мовчав Чурай, понуривши чубату голову.

– Бачу я, – каже урешті, – з нелюдськими силами Петро мій водився. А хто з ними до спілки стає, той довго не задержиться на білому світі. Чого ж він отсе не обзивався стільки год?

– На Січі пробував попервах, та як мали оддати його на смерть, – каже Барило, – то зізнався він мені, що в Остатній кріпості був три годи. А смертному чоловікові, каже, там один год – як один день минає. Коли почав Павлюга козацтво із зимівників та лежів^[10] скликати, то й син твій одгукнувся. Кінь під ним, як змій, оружжя дороге і панцир старосвітський.

– Той панцир один цілого табуна коней вартий був!.. – укинув Шкурлат.

Чурай понуро кивнув.

– Тож бо воно і є. Не можна смертному з безсмертними знатися!

– Чому ж то? – питає Барило.

– Поляниці тії, – каже старий, – Матері Божій служать. Мало їх лишилося на світі, то подарував їм Батько Троян вічну молодість. Та як полюбить котра смертного чоловіка, то довго вже не житиме... І козак той хутко загине.

– Либонь, не дарма загадав мені Петро тую дитину до роду одвезти. – каже Барило.

– Певно, що не дарма, – каже старий. – Бач, як лихо на них окошилося, що погинули всі до їдної!..

Козаки й загомоніли.

– А чи ж правда цьому всьому? – питається урешті Шкурлат, що на лаві сидів, простягнувши перев'язану ногу. – Таке хіба в казках почуєш.

– Не віриш – не слухай! – каже Чурай. – Тільки не вперше долають нас кляті ляхи, та й, либонь, не востаннє.

– А то чом? – питають козаки.

– Ще ззамолоду чував я на Січі: все це од того, що забули в Україні правдиву віру. Як молилися наші щурі да пращурі Батькові Трояну й Матері Божій, Пречистій Ладі, то помагали їм у бою і земні сили, й небесні.

Та й ще по чарці налляв. Тут і Горпина з дівчатами печене поросю принесла на тарелі.

– А що малюк? – питає Чурай.

– Як не вмере, то буде жити. Відкіля його привезли?

– Із Запорожжя.

– А годували чим?

Почухав Барило потилицю.

– Зробив я йому таку ляльку з житнього м'якуша, то він ссав. Та ще медом напували.

– А горілкою напувати не додумалися? – питає Горпина.

– Та хотіли було... – каже Шкурлат.

– І що ж?

– Пошкодували, – каже Барило. – Самим було мало. А меду купили цілий глек. Один шинкар пораяв: каже, малих дітей тільки ним і поять. І правда-таки: ото даси йому меду випити, воно й засинає зразу. Так цілу дорогу і спало.

– Господе вишній, – каже Горпина, перехрестившись до образів, – Матінко Божа, Покрово наша! Пресвятая П'ятінко, жіноцтву заступнице! Стільки живу отсе на світі, а таких бевзів уперше бачу! Отсе кому розкажи, то не повірять – скажуть, брешеш, клята молодице! Іди, скажуть, та не бреши тут, мандрьохо! Не бреши, скажуть, а то бубни зараз дамо!

– А що? – питають здивовано запорожці.

– Та хто ж дітей отаких медом хмільним напуває, люде добрі! Йому ж іще й півгода нема! Чи ви дурні такі, чи в дурного зимували, га?

Козаки і знітилися.

– То живий же ж. – каже Барило.

– Та в ньому душа насилу держиться! Аби ще день загаялися, то жаба цицьки йому дала б!

– Так хто ж знав. – буркнув Шкурлат.

Хтіла було молодиця ще що сказати, та махнула рукою, крутнулася і вибігла притьма зі світлиці.

– Як доброго заводу, то виживе, – помовчавши, каже Барило. – А ми з бабами не водимося і дітей глядіть непривичні.

– Певно ж, – каже Шкурлат, – козакові шабля та чарка!

– То давайте ще по одній, – каже Чурай. Та взяв глека і поналивав усім оковитої.

– Нехай же тішаться душі козацькі на тім світі! – каже Барило.

– Нехай просять Матер Божу, щоб заступилася за нашу безщасну Вкраїну! – каже Гармаш.

– Та нехай розкажуть дідам нашим да прадідам, що й онуки вміють воювати незгірше! – докинув Чурай.

– А що ж у вашому краю чувати? – питає Барило, як вихилили по чарці.

– Та доброго й нічого, – каже старий. – Таку владу взяли ляхи, що й дихнути не дають. Розпустили військо на стації, а воно валандається по всіх усядах та люд обдирає. Навіть до мене добивалися жолдаки^[11], хоч і далеко. Правда, тут і лишилися всі до одного...

– В тебе ж і наймити – чисті зарізяки! – каже Шкурлат. – Такі й на Січі не послідні були б.

– Тільки що їм там було б робити. – каже Барило, наминаючи холодець. – Голод у Запорозжжі, батьку. Ні хліба, ні соли, ні тютюну – хоч запали. То ми оце й подалися на волость.

– Пристанемо до якого пана у надвірне військо та перезимуємо, – каже Шкурлат. – А за першої трави – чує моє серце! – знов якась буча зведеться.

Старий знов узяв глека і поналивав чарки.

– То давайте ж, – каже, – вип’ємо на погибель клятим ляхам!

До пізньої ночі поминали запорожці свого побратима. Як обляглися вже спати, надів Чурай шапку, люльку запалив і вийшов надвір.

Над степами лютувала хуртовина. Сніг валив такий, що за десять кроків світу білого не було видно. Свистів і квилив шарпкий вітер поміж коморами та повітками, а десь за річкою підспівувала йому вовча згряя.

Пройшов козак до кошари, глянув, чи добре стайню замкнено, і поторгав засув на брамі. А тоді постояв на ґанку, пахкаючи люлькою, і вернувся до хати.

Почула Горпина, що він вештається в сінях, та й виглянула з покоїв.

– А що Михась? – питається в неї Чурай.

– Як Бог дасть, то буде жити.

– Де він?

Кивнула молодиця рукою та й запровадила старого до кімнати. Зайшов він і бачить, що до сволюка вже колиску вчепили і хусткою її запнули.

– Як воно таку дорогу видержало, ума не приложу! – каже Горпина, одкидаючи запинало. – Та, певне, судився йому довгий вік на сім світі...

Заглянув Чурай у колиску і бачить: спить козак і хоч би що йому, – мовби й не їхав двадцять днів на коні крізь морози та хуртовини. Горічерева вклався, руки розметав і сопе, мов бичок.

Нічого не сказав старий запорожець – дістав з-під поли запоясника, якого добув колись у Туреччині, і поклав онукові під подушку, щоб залізо від напасті оберігало. А тоді перехрестив колиску і, тихо ступаючи, подався до свого покою.

II

От минуло років з кількоро. Підріс Михась, і такий лицар із нього вдався, що й у самого гетьмана міг би джурою бути. Ізмалку знати було, що то козацького коріння дитина: у п'ять год уже верхи на коні гасав, у сім год із лука поціляв, що куди тобі, а як зачне було шаблею різні фехти витинати, то й старі козаки дивуються. Та, видається, перевелися гетьмани в Україні: після Павлюги піднявся Острянин, вигнав ляхів із Переяслова, військо їхнє розбив, та зрадою його захопили в Каневі й на горло скарали разом зі старшиною. Принишло Запорозжя, наче той вовк у лігві. Долітали на хутір чутки, що на Масловому Ставі взяли ляхи січове братство у шори, та так загнуждали, що й не продихнути. А пани зі шляхтою почули теє та й розгулялися, мов тії свині в городі. Розповідали заїжджі гендлярі та лірники, що городових козаків у наймитів своїх обертають, псів заставляють глядіти, двори замітять та гній возити – і все теє на глум, щоб і саме звання козаче спаплюжити да потоптати! Ще гіршими були од них недоляшки, оті Потоцькі, Жовковські та Вишневецькі, що в католицтво перекинулися та хотіли увесь люд хрещений своїми кріпаками вчинити. Гуляли кляті ляхи, мов на вмируще, бо вже здавалося їм, що ніколи тая Січ не встане; тільки Чурай головою хитав, бо знав, що не сидітимуть тихо ні городовики, ні запорожці, – сорок год тому такого огня вкинув Наливайко поміж козацтво, що не згасити було його повік.

Під ту пору ішов Михасеві вже дев'ятий год. Чи кепсько, чи лепсько, все ж таки якось жилося на тому хуторі, аж настала зима, котрої і найстаріші люде не пам'ятали. Після Маланки почалася така хуртовина, що світа білого не було видно. Лютувало те нещастя сім днів і сім ночей, а як ущухло, то вдарив кріпенний мороз, од якого репало деревляччя і в повітрі плигали жалкі мигтючі скалки. Стара дерев'яна хата вночі рипіла і тріщала всіма шулами та сволоками, двері до ранку обростали білим пухнастим інієм, і як їх нарешті

здавалося одчинити, на силу Божу відірвавши від одвірка, то з сіней бухала густа біла імла. Звірота польова немов подуріла і почала шукати рятунку на обійсті: налізла до хати сила-силенна мишви різного роду та виду, а затим стали переселятися у повітки та ожереди і ховрахи. Їй-бо, такого і світ не бачив! Як на лихо, розвелось ще й до гибелі вовків. Чутки ходили, що в Охматові вовчі тічки посеред білого дня на ринку роздирають людей; під Виноградом їх стільки зібралося, що вийт узброїв усіх чоловіків у рушниці та мушкети і вчинив на сіроманців достеменну облаву. Балакали, ніби не вовки це, а вовкулаки, якими поперекидалися ляхи да уніяти, щоб весь православний люд під корінь зо світа звести. Ще балакали, ніби то мерці повставали з давніх могил, яких на правому березі річки Красилівки, де Чураїв хутір стояв, була силасиленна, і тепер бродять у вовчій подобизні, щоб натлитися живої крові. Не знати було, правда тому чи ні, бо люди такі, що збрешуть і багато не візьмуть; аж якоїсь днини прийшла вовча тічка і під хутір.

Дід саме надворі був та й кинувся притьма до хати, як загледів тес лихо.

– Беріть порох, кулі... все оружжя, яке є! – гукає до наймитів.

– А що там такого? – питає Михась.

– Вовки нас опали!

Скотився Михась із печі та за дідом. Як вибігли вони на ґанок, то на кошарі й стріхи не видно було – тільки сірі спини вовтузяться.

– Набивай мушкети! – каже Чурай онукові.

А сам як бабахне із горлача цілою жменею куль – вовківня так і покотилася зі стріхи. Вавкання та скавуління таке знялося, що хоч вуха затирай.

– На ось-о! – каже Михась та й тицяє дідові набитого мушкета.

Коли ж тут підскакує до ґанку здоровезний сіроманець. Уже й пашу роззявив, а Михась ухопив пістоля та й гукнув йому простісінько в пашу.

– Діду, – кричить, – діду, я його забив!

А старий тільки зиркнув на нього.

– Заряджай, – каже, – оружжя... ще не край!

Коли ж і наймити наспіли з огневою стрільбою. Всеньку ніч воювали вони з тою вовківнею, бо збіглася її тьма-тьменна, аж пополудні другого дня уступилися сіроманці з обійстя й, завиваючи, довгою ґерелицею^[12] погнали через річку на Дрижиполе, – а дід із онуком раптом утямили, що мороз пересівся й настала одволога.

Химерна погода бувала за тої старосвітчини! Під вечір повіяв вітер із Криму, і за кількоро день прийшла така теплінь, що всі річки перетворилися на справжнісінькі потоки. На Стрітення снігу й призки вже не було; лягма лежали торішні трави у полях, а на Дрижиполі знову закрякали качки, що зимували в комиші. Як минуло Благовіщення, то земля вже травною вкрилася і так протряхла, що можна було й із плугами виходити у поле.

Отоді й сталося з Михасем диво, про яке потім довго на хуторі балакали.

Якось увечері погнав він пасти волів за річку. Поки брід переїхав, поки випряг паровицю та ярмо зняв, уже й темно стало. Пішли собі воли попасом, а Михась ліг у драбиняку і руки за голову заклав. Так натомився малий козак, що не зчувся, як і заснув.

Прокинувся він од того, наче хтось його під бока штовхнув. Дивиться, а кругом видно, як удень.

«Оце заспав! – думає собі Михась. – У полі, напевне, вже й заждалися мене... ото, скажуть, ледацюга!»

Та виліз притьмом із драбиняка, волів запряг і гайда до річки. Як підїхав до броду, то спинилися воли напитися. А Михась у небо глянув та й бачить, що стоїть над обрієм кружало, червоне, мов жар.

«Та що се таке зо мною! – злякався малий козак. – Се ж місяць зійшов, а я воли запряг та в поле їду! Хто ж се зо сну підняв мене?!»

– То я тебе збудив, небоже, – озвався хтось іззаду.

Озирнувся Михась, а на возі сидить якийсь чоловік.

– Не бійся, – каже, – лиха я тобі не зроблю! Одвези мене у Ксьондзів ліс на Ксьондзову леваду, а я тобі за теє заплачу.

Хтів було сказати Михась в одвіт, що до того лісу й пішки можна дійти, та не зміг і язиком повернути, такий страх його пійняв. Обернув тоді він паровицю та й поїхав через поле, сам себе не тямлячи.

А місяць вище й вище підбивався у небі, заливаючи усе довкруги примарним зеленкуватим сяєвом. Їде Михась мов уві сні: як той чоловік скаже, так і править, куди скаже, туди і завертає. Аж ось і Ксьондзів ліс забовванів попереду. От приїхали вони на Ксьондзову леваду. Зліз той чоловік додолу та й каже:

– Спасибі ж тобі, небоже, що вволив мою волю.

Та й кинув йому на воза якусь торбину. Струснув її Михась, а там і забряжчало, неначе гроші.

– А тепер їдь собі додому, – каже йому той чоловік. – Тільки пам'ятай: поки до воріт не приїдеш, щоб назад не озирався і з воза не злазив.

– А то чом? – питає малий козак.

– Бо тоді пропаде твоя заплата. Будуть гукати на тебе, кричати, свистіти – все для того, аби сюю торбину відібрати. А ти їдь собі й на них не зважай.

Ото сказав теє він – та й розтанув, неначе дим.

Хльоснув Михась волів та й назад їде. Допіру вибрався з лісу, як затупотіло щось позаду, неначе стадо бугаїв женеться.

– Гей! – кричать. – Гей, спинися!

Отямився малий козак і ну ж бо волів поганяти. А ті урвителі уже здоганяють його.

– Стій, чортів сину! – кричать позаду. – Стій, а то гірше буде!

Хтів було Михась озирнутися, та згадав, що йому той чоловік велів. Зіщулився на возі та й шмагає волів батоном, а тії мчать, аж куряви хвіст віється за драбиняком.

Ось уже й річка близько, і брід видніє, а на тім боці прослідок, що до хутора провадить.

– Та ти ж колесо згубив, чортова тінь! – знову волають позаду. – Стань, стань, кажу тобі!

Мало не озирнувся малий козак, та знову похопився, що не можна того чинити. Нічого, думає, зараз брід поминемо, а там і хутір близько.

Та й ну ж бо завертати волів до річки. Крикнув на них раз, крикнув другий, а вони так розігналися, що спинитися не можуть. Вже й ставок зблиснув о ліву руч, за ним верби купою, а праворуч глибоке провалля, де челядь завжди глину брала. Незчувся Михась, як воли ставок поминули, ходу наддали – прямісінько в теє глинисько завертають.

«Господе, Твоя воля! – жахнувся малий козак. – Таж як grimнемо з цієї кручі, то й кісток не зберемо!»

І з воза зіскочив.

– Стій, – кричить, – рябий! Стій, муругий!

Насилу він сказав ото теє, як щезло все – і глинисько, і гребля, і ставок. Дивиться малий козак, а воли коло броду стоять. Зиркнув на воза, коли ж торбину мов корова язиком злизала.

Він і шапкою об землю кинув спересердя.

– А нех йому всячина! – каже. – Так воно і вийшло, як той чоловік мені говорив!..

Та й більше нічого не сказав. Приїхав додому і розпрягає волів коло обори. Аж рипнули двері, й зі стайні дід виглянув.

– А чого се пригнався так рано? – питає. Коли ж глянув на волів і за голову взявся. – Де ж се ти гасав, іродів сину... он худоба геть у милі!

Михась і голову похнюпив.

– Лихо, – каже, – зо мною скоїлося, дідуню!

Та й розказав усе, як було.

Насупився дід, почувши, що то за диво з ним приключилося. Довго мовчав, а тоді погладив його по голові й каже:

– То нечиста сила тебе водила, сину... Лягай спати, а рано розберемося.

І пішов до стайні. А Михась ліг у стодолі та й заснув.

Над ранком йому приснився дивний сон. Таке, наче лежить він у стодолі, аж одчиняються двері й заходить отой чоловік, що торбину йому дав. Спинився над ним та й головою похитав.

«Ох, козаче, – каже, – бачу, не прийняв ти моєї заплати...»

Михась і засоромився.

«Не винен, – каже, – я! Так опентала^[13] нечиста сила мене, що здалося, наче воли у прірву завертають.... Та вже дідько їх бере, тії гроші!»

Засміявся тоді чоловік.

«Тож бо, – каже, – й воно! Якби був ти крамарем чи гречкосієм, то хіба випустив би тії червінці з рук? Козацька в тебе душа, а її за гроші не купиш!»

Та й розшморгнув комір, дістав щось із-за пазухи і дає Михасеві.

«Отсе тобі, – каже, – за те, що завіз мене до тої левади...»

Глянув малий козак, а то якась лялька. Й поворозка до неї причеплена, щоб на шиї носити.

«Се воно мені служити буде, чи як?» – питає.

«Не воно тобі служитиме, а ти йому, – каже той чоловік. – А що буде, то сам побачиш...»

Та обернувся і вийшов зі стодоли.

Кинувся Михась зі сну і сам себе не тямить од жаху.

– Господе, твоя воля! – каже, підводячись. – Ото вже наснилося, нехай йому всячина!

І надвір вийшов. Там уже сонце зійшло, і дід порався коло воза.

– То що, – каже, – сину, виспався вже?

Михась і рукою махнув.

– Та хай воно тямиться... таке привиділося, що й досі страшно!

Та й розказав, що то за сон йому наснився. А дід вислухав та й питає:

– То се той самий чоловік був?

– Той, – каже Михась. – Ні лиця, ні одежі не пам'ятаю, та з голосу впізнав.

– А яка ж тая лялька була?

– Ой, дідуню, – каже малий козак, – така гарна, що й словом не сказати! Якби оце справді хтось подарував мені таке, то не розлучався б я з ним!..

– Ти ба!.. – каже дід. – А що ж тоді на шиї ото в тебе висить?

Глянув малий козак, аж на шиї в нього поворозка. Потяг він її з-за пазухи – і жахнувся: причеплена до неї була камінна лялька, що то вві сні йому той чоловік дав!

– То се вона? – питає дід.

– Вона. – прошепотів Михась.

– Бач, яке диво. – замислено каже старий. Та й узяв її до рук.

Була то чудернацька лялька з якогось чорного скла чи каменя, така гарна, що й очей не одведеш, – видно було, що добре хтось над тим творінням потрудився. Кшталтом скидалася тая лялька на дівчину, що завмерла, піднявши обидві руки догори. І лице, й убрання, і вишивку на сорочці – геть усе на ній було видно, така то робота була тонка.

– Свят-свят-свят! – каже Михась, одступаючи назад. – Що ж се за лихо таке... га, діду?..

Той і похитав головою.

– Диви, – каже, – отсе чудасія! Де ти воли пас?

– Отам за річкою, де мочарища ^[14] починаються!

Подумав дід і каже:

– Чув я ззамолоду, що за сивої давнини там велика битва була. Казали, як настане повний місяць, то душі тих лицарів блукають бойовищем.

– Як се – блукають?

– А як тіло в землю не поховати, то душа сим світом волочитиметься. – І знову покрутив дивину тую в руках. – Так чи так, сину, немає зла в цій ляльці.

– А то чом?

– Бачиш, руки її догори зведені?

– Бачу, – каже Михась. – Та й що?

– Схожа вона на образ Матери Лади, Пресвятої Покрови, яка хоронить від напасти нашу землю. Колись молилися люде Покрові, то вона й боронила їх від лиха. А як забули її, то прийшли в Україну наїздники та й запрягли козацький люд у ярмо.

Михась і замислився.

– Та й що ж мені отсе робити тепер із цією лялькою? – питає нарешті.

– Носи, як тобі вже її подарували, – каже йому дід. – Либонь, недарма потрапила вона у сей світ.

– А що ж із того буде?

– Господь його святий зна. – Дід зітхнув. – Не бійся, сину, – що буде, те буде, а чого не буде, того – будь певен! – таки не буде! Тримай ось.

Та й віддав йому тую ляльку.

Взяв її Михась, поворозку на шию надів, а ляльку сховав за пазуху. Як опинилася вона в нього на грудях, стало йому так спокійно, наче він якесь добре діло зробив. Зняв тоді він ярмо з воза та й пішов волів запрягати, бо вже пора було й у поле їхати.

III

Минуло кілька день, та й забувся Михась за тую пригоду. А тим часом і сіяти почали – стільки роботи навесні, що ніколи і вгору глянути.

Якось надвечір поралися дід з онуком у дворі, аж заторохтіло щось попід частоколом. Дивляться, підїжджає до воріт балагульський віз, а на передку чоловік сидить у киреї.

– Здрастуйте, – каже, – люде-небораки! Нехай живуть і пасуться ваші кури, гуси, свині та собаки!

– Здоров і ти, як не жартуєш... – одвічає дід. – А що доброго скажеш?

Зіскочив чоловік додолу й віжки на воза кинув. – Отсе, – каже, – такий голодний, що й переночувати ніде! Зморився та в дорозі підбився, аж глядь – коло вашого хутора опинився. Як пустите до хати, то не буде вам за теє ніякої заплати.

Дід і всміхнувся під вусом.

– О, – каже, – се ти дотепно вимудрував! Мартопляс^[15] чи що?

– Угадав, пане господарю! – каже чоловік. – Штукар я мандрований, тертий да практикований!

Як дасте хліба кусок і в повітці куток, то багацько всього побачите, зареочетесь ще й заплачете...

– А що ж такого ти нам покажеш, дядьку? – не втерпів Михась.

– Фиглі-миглі да всякі щиглі! – каже чоловік. І раптом витріщився на діда здивовано. – Гей, пане господарю, а що то в тебе таке?

– Де?

– А за пазухою!

Не встиг він теє сказати, а в діда під сорочкою щось як затріпоче! Замахав старий руками і давай по двориську бігати з переляку, а потім коміра розшморгнути здогадався – звідти курка і вилетіла, перелякано кудкудакаючи.

– Ху, – втираючи лоба, каже дід, – як се вона там опинилася?!

– Був якось і я перелякався, – каже штукар, – побіг да й у церкві сховався. Думав, боги помагають, коли ж там попи п'ють да гуляють! Захтілося отсе й мені чарку перехилити да ковбасою й шинкою закусити.

– То се ти мені тую курку за пазуху запхнув?

– А гарно вийшло, правда ж?

– Та незлецько. – каже дід. – Добре, як ти такий штукар вдатний, то ходи до хати. Все одно вечеряти пора.

Як зайшли всі троє до світлиці, то прибулець перехрестився до образів та й каже:

– Слава Богу! Здорові будьте у вашій хаті!

– Навіки, – каже дід. – І ти здоров будь, чоловіче.

Зняв гість кирею та й уместився на лаві. А тоді й каже:

– Ти вже пробачай, мосьпане, бо прибрехав я тобі!

– А що? – питає дід.

– Не мандрований чоловік я, а шляхетський, – у його милости князя Яреми при дворі хліб їм.

Здивувався старий козак, та знаку не подав.

– А в нашім краю чом опинився? – питає. – Тая ж Вишневеччина потойбіч Дніпра лежить!

– Їздив князь отсе до свого кума у Лисянку, то й мене узяв із собою, бо вмію всілякі штуки показувати... Та як назад їхали, то відстав я од почту. Ото й мушу тепер самотою до Лубень добиватися.

Покрутив Чурай головою, та нічого не сказав. Коли ж тут і вечерю дівчата подали. Як випили по чарці, то дід і питає:

– І як же зовуть тебе, чоловіче добрий?

– Хрестили Оленьком, але вчений люд та мостиве панство прозивають мене Мурмилом.

– А чого се?

– Бо здоровецький такий, як бачиш. Змалку так прозивали мене, то я думав, як піду в світи, то там не прозиватимуть!

– І що ж?

– А воно й там прозивати почали!

– Що ж, – каже він, зітхнувши, – Мурмило, то й Мурмило. Добре, хоч не Магомет!

– Та кажу ж бо, хрещений я! – усміхнувся чоловік. – І в християнських монастирях та колегіумах сюю премудрість вивчав, тож немає в ній нічого, що було б невгодне Богові.

– Ба, – каже дід, – то ти письменний чоловік! А що ж там пишеться у святих книгах про рай та пекло?

– О, пишеться там багацько всього! – засміявся Мурмило. – Хочеш послухати?

– А коли твоя ласка!

– Є три світи, мосьпане, – почав звідар, – Господній Ир, де панує Бог Предвічний і Матер Божа сидить на золотім престолі, Білий Світ, у котрому отсе ми живемо, і Пекло, що ним заправляє Чорнобог,

котрого іще зовуть Триглавом, усім навам Господь, Владар землі та неба. Тече туди чорна ріка, котрою пливуть на той світ грішні душі...

– То ким же він заправляє, той Чорнобог? – питається дід.

Багацько у нього слуг на тім світі, та й на цьому світі їх немало! Диви^[16] і нави^[17] йому служать, відьми і літавиці^[18], змії та перелесники^[19]. Давно вже був би він владарем над усіма трьома світами, та знаходяться такі, що стають йому на заваді!

– А що ж то за сміливці? – питається Михась. Зиркнув на нього звіздар, і лице його ще дужче потемніло.

– Та ті, що пхають всюди свого носа! А тоді й самі не можуть втямити, відкіля на них тее лихо окошилося...

Тут і печену гуску принесли. Як упоралися трохи з нею, дід і питає:

– Чи тяжка ж твоя служба у князя Яреми, чи й не дуже?

Гість усміхнувся.

– Не знаю, що тобі й казати, мосьпане!.. Така в мене служба, що мало хто й чув про неї, але принци да королі за неї грубі гроші платять...

– Ти ба! Та й що ж то за диво?

– А не вгадаєш?

Дід посміхнувся й поволі закусив кінчик вуса.

– То ти що. може, катом у ляхів служиш? Люд хрещений зо шкіри обдираєш да на палі садовиш?

– Отсе ти одколов, мосьпане! – зареготався гість. – Да ні. ще не зовсім зійшов я на пси, аби майстором зробитися!

– То хто ж ти є, коли так?

– Звіздар я, – каже гість.

Дід із онуком і рота роззявили.

– А що ж се воно за лихо, той звіздар? – не втерпів Михась, хоч і знав, що до розмови не можна встрявати. – Може, се той, хто зорі краде із неба та під лавою в глеках держить?

Звіздар крутнув головою.

– Ох і козак у тебе росте, мосьпане! – І до Михася: – Звіздар, хлопче, се той, хто по зорях долю читає.

– Ба! – каже дід. – А нащо воно?

– Себто як – «нащо»?

– Нащо козакові знати свою долю? Козацька доля у Бога на колінах. То ляхам та недоляшкам кортить у будучину зазирнути, – бо чують, собачі душі, що не з медом їм доведеться!

– То я ж таки й кажу, – мовить звіздар, – що пани да магнати полюбляють сеє діло! Тим-то й гукають мене завжди. А князь Ярема держить мене при собі, щоб завжди ворожбита мати напохваті.

– І довго ж ти сьому ділу вчився? – питає дід.

Мурмило і зареготався.

– Вчився, – каже, – поки не пропився! Латину та греку штудіював, аж гай шумів. А тоді бачу, що воно ні до чого та й подався світами мандрувати...

– Ото й правильно ти зробив. – каже дід. – Бо від книжок саме лихо. Оно один ув Охматові все біблію читав, – а як дочитався до чорної сторінки, то й з глузду з'їхав!

– І бігає тепер по вулицях голий, – укинув Михась.

– Козакові, – провадив дід, – багацько мудрувати не випадає. Йому так: або чужу голову зняв, або свою zostавив – аби тільки живцем у руки не дався та лишився козак козаком. Як є шабля, то книжки зайві.

– То ти, пане господарю, і до церкви не ходиш? – питається шукар.

– Господь один на небі й усе бачить, – каже йому дід. – А до церкви я таки не ходжу, бо вік звікував на Січі, де храму й близько не було^[20]. Та й скажу тобі по правді, в Любомирі раз як пішов до церкви, – то й двері на собі приніс!

– Ще й люде за дідом гналися із ломаками! – каже Михась.

– А чого ж се, мосьпане? – питає гість.

– Та, – каже дід, – у тому Любомирі люде якісь дурноваті! Ото зайшов я до храму та й стою перед образами. Аж підходить до мене чоловік якийсь у косах та в бороді й питає: «А чого се ти, козаче, не хрестишся до образів? Бусурманин чи що?» Я тут і скипів. «Ти кого, –

кажу, – бусурманином уживаєш, чортова кров?! Ти запорожця, лицаря Пречистої Панни отсе так уживаєш»?! Та у вухо його, що він і ноги задер. Тут і набігло тих крамарів та гречкосіїв – да на мене!.. Насилу втік.

– А що ж то за чоловік був?

– Та піп, напевне, хто ж іще!.. – каже дід. – Аж до Буркатівки з киями за мною гналися!

На тому й балачка скінчилася. Повечеряли вони, то гість і каже:

– Спасибі за хліб-сіль, пане господарю! Так гарно ти мене частуєш, що й у князя Яреми не їв я таких смаколиків. Як ви мене так гойно потракували^[21], віддячу і я вам – таку виставу покажу, якої й король у Варшаві не бачив.

– А що воно таке, та вистава? – не втямив Михась.

– Таке то диво, що до самої смерти пам'ятатимеш... Ходім-бо!.. – каже Мурмило.

Та й вийшов надвір.

Звечоріло вже, й на небі зорі висипали. Як стало звісно, що штукар буде химерію показувати, тут і челядь уся посходилася. А Мурмило халабуду на своєму возі відчинив, і побачили всі, що там вертеп улаштований.

– Зветься ся вистава «Сотворіння світа, альбо Як воював Дажбог із братом своїм Чорнобогом», – каже штукар.

– А за що ж вони отсе воювали, тії брати? – питає Михась.

Засміявся гість.

– А от і побачиш зараз!.. – каже.

Зацитькала на Михася челядь, а Мурмило коло вертепу став, узявся в боки і щоки надув, наче хом'як.

– Давно-давно, іще з нащада світа, не було ні неба, ні землі, – почав він таємничим голосом. – Було тільки синє море, а по тому морю плавав качур. Тільки не качур то був, а владар усього світу, котрий Чорнобогом зветься, а Триглавом прозивається...

Як сказав теє Мурмило, то де не взялося у вертепі море. Котилися на ньому хвилі з кучерявими гривами, вітер повівав холодний та

рвучкий, і бризки солоні навсібіч летіли. Охнули всі, такеє диво уздрівши, а штукар далі провадить:

– Був у Чорнобога брат єдиноутробний, що Дажбогом звався, а Трояном прозивався. От захтіли вони білий світ снувати. Пірнув Чорнобог на дно морське та й виніс жменю піску в роті. Посіяв його Дажбог, і сталася земля.

Сколихнулося море у вертепі, й де не взялися на ньому шматки суходолу, а на нім зі страшенною швидкістю дерева вирости, в зелений лист убралися, квіття на них зацвіло, і почала поміж ними ріжна звірота бігати. Загомонала челядь, витягуючи шиї, щоб усе теє розгледіти, а Мурмило і каже:

– Та не могли вирішити брати, хто ж із них сей світ сотворив і кому владарювати над ним належить. Сотворив його, звісно ж, Триглав, котрий пісок із глибини морської виніс, та брат його захтів той світ одібрати у Триглава. От зібрали вони свої потуги та й зійшлися на річці Самарі. Стільки війська привів із собою Чорнобог, що більше його було, ніж піску в морі й листя на деревах. Прийшли з ним диви і велети, що ще до сотворіння світа існували, чорти, відьми і песиголовці, нави і білії діви, котрих смертним краще не бачити...

Дивиться Михась, коли ж з'явилася у вертепі річка посеред чистого поля, а коло неї війська тьматьменна із ратиськами, щитами та мечами. Такі потвори були в нім, що й словом не сказати, аж челядь хреститися почала і загомонала тривожно.

– А клятий Троян, що Дажбогом зветься, – провадив Мурмило, – спустився на землю і витворив із каменя ляльку, котору люде прозвали згодом Троянів Ключ. Була в ній така сила закладена, що все теє військо ніщо було супроти неї. Тоді пірнув Триглав під землю й покликав трьох літавиць, яких прикував колись Дажбог залізними ланцюгами до чорної скали. Як розкував їх Чорнобог, то вирвалися вони у білий світ і полетіли до річки Самари. – Мурмило перевів дух. – Ось ти, козаче, – каже Михасеві, – припустимо, будеш лялькою. Стань отуто!

Та й узяв його за плече і поставив коло себе.

– А ви, – каже челяді, – припустимо, будете бісами да чортами.
Тут і загаласували наймити з наймичками.

– Хрещені ми душі, – нарешті каже Чурай, – то не хочемо бути нечистою силою! І не балакай за це.

– Ну, гаразд, будете Трояновим військом! – невдоволено каже штукар. – Ото вже дурні, так дурні. Так от, се лялька, се військо Триглаве, а се Троянове. От ідуть чорти з бісами настріч Трояновій раті, зближаються, зближаються.

Заворушилося, загомоніло нечисте військо у вертепі, почало більшати і наближатися. Ось уже стало чути тупіт кінських копит, хрипкі уривчасті вигуки, регіт і галас нечистої сили та брязкіт вудил. Ближче й ближче підходила пекельна сила, аж стривожилася челядь і позадкувала од того клятого вертепу.

– Та се чаклунство якесь! – раптом зойкнула Горпина.

– Чари, чари бісівські! – загомоніли дівчата.

– Глядіть, який оно який чортяка зубатий!

– Господе, сохрани і помилуй нас грішних!

– Тікаймо, люде добрі, поки не пізно!

– Стій! Стій, клятий штукарю!..

Зареготався Мурмило, аж луна пішла понад степом.

– О ні, – каже, – люде добрі... пізно! Отсе раз!

І доперва він теє сказав, як перехнябився^[22] вертеп, шпарини по ньому пішли, а потім ударило з нього полум'я, та таке рвійне і шпарке, що вмент кошара зайнялася. Тої ж миті страшений вітрюган зірвався, а в небі заревло і застугоніло, мов буря.

– Пожар, пожар! – заволала челядь.

– А се два! – прорік штукар.

І насилу він теє промовив, як завило щось несамовито круг хутора і виткнулися над частоколом шпичасті шапки, а під ними стало видно плескати мармизи із ганджарами да ятаганами в зубах.

– Орда!.. – скрикнув Чурай.

– Не орда се, – каже клятий Мурмило, – а татарська хоругва його милости князя Яреми Вишневецького! А прийшла вона, щоб вас усіх

тут зо світа звести. А отсе, собачі діти, буде три! – Та звів руки до неба і каже: – Діви-літавиці, пекельні сестриці! За річкою огонь горить, туди притьма вам трьом летіть! Господом нашим Триглавом вас заклинаю – прибувайте до мене!

Озирнувся Михась та й бачить: горять стайні, горять кошари та повітки, зайнялася вже і стріха на хаті. А татаре перелізли частокіл і кинулися людей мордувати. Вхопили наймити голоблі та люшні й давай боронитися, та де там – стільки тих татар, що на одного по десятеро приходитьсь! Коли ж тут і дід із шаблюкою з хати вибігає.

– Та що ж ти, – каже, – лядський поплентачу, коїш отсе?!

Та й замахнувся шаблею. Тільки ж звіздар теж був не в тім'я битий – хитнувся вбік, що тільки штихом^[23] дряпнуло його по лобі, метнувся до воза і теж шаблюку вихопив.

Михась і подих затамував, як почали вони рубатися посеред тої пожежі.

Страшний вид був у звіздаря: половина лиця залита крівлею, очі вилізли сливе на лоба, а розпатлана чуприна падала на чоло. Та на вустах знай грала пекельна посмішка – так хвацько увихався він із шаблею, плигав, одступав та перекидав з руки в руку, що зразу видать було неабиякого мистця. Дивиться Михась і сам себе не тямить: вперше на віку довелося йому бачити справжній герць. Рубалися вони, рубалися, – вже й захекалися неабияк, уже й кров цебеніла з обох, а жоден верха не може взяти. Кружляють по двору та чобітьми землю риють та й годі.

– Я тобі покажу, як огня підкладати! – каже Чурай звіздареві. – Ще тобі круки очі виклюють!

– Діду, – отямившись, заволав Михась, – діду, я зараз!

Штих – гострий кінець, вістря.

Та вхопив пістоля і націлився у звіздаря. Цокнув бияк по кременю – і не підпалив затравку. Вхопив Михась другого пістоля й уже було підняв його обіруч, наміривши у заброду, – та й заляк од подиву.

Із темного неба, де телесувався лютий вітрюган, з хмари густого диму, осяяної з-під споду кривовочервоною загравою, долинув

повільний жалобний спів, од котрого чуприна ставала дибом і кров у жилах холола. Він усе зближався, перекриваючи тріск та гогот вогню, аж із вировиська диму та мороку виринули три діви простоволосі.

Були вони зо два людські зрости завбільшки. Лиця їхні були мов зі срібла куті, коси їхні були мов біль біла, очі їхні горіли, неначе полум'я.

Глянув на них Чурай та й опустил шаблю.

– О Господе, – видихнув він, – спаси і помилуй нас, грішних!

І того ж таки менту замахнувся звіздар та й рубонув його скільки було сили. Заточився старий козак і впав на коліна; ще надався було встати, хоч був розтятий аж до пояса, та тільки хитнувся і повалився набік.

– Михасю, – заволала Горпина од хати. – Михасю, тікай... тікай мерщій!

Махнув рукою звіздар – і завалилася хата зі страшенним гуркотом, бризнувши у небо іскрами й жаруками, та й поховала молодицю. Тут упала і брама у стайні. Вискочив звідтіля один-однісінький кінь і зачав качатися по землі. Був то гнідий жеребець, а решта, певне, подушилися димом у стійлах.

А Михась і не завважив того.

– Діду, – каже, уклякнувши навколішки біля старого, – діду. ти чого?! Вставай, ну ж бо!

Заіржав гнідий і вдарив копитом у землю. Озирнувся малий козак та й бачить: стоїть звіздар посеред обійстя, звівши руки догори, і з шаблі гаряча кров капле. А літавиці так і кружляють, так і кружляють над ним, як навісні.

– Ну, гицлю, – каже Михась, – уже ж моя куля тебе не мине!

Та й звівся на ноги. Потяг за курок, а порох засичав на полиці, бухнув дулом, – та й переломився пістоль при самому держаківі.

– На кого ти руку звів, потерча?! – каже йому Мурмило. – Іди сюди! По тебе ми прибули, урвителью^[24]! – І до літавиць: – А візьміть-но його, сестри, та однесіть до господа нашого, Чорнобога!

Заголосили пекельні діви та й шугонули з неба до землі. Як почув Михась їхній клятий дух, то впав додолу горізнач і лице затулив долонями. Страшно йому зробилося – ні рукою, ні ногою не може поворухнути од переляку. А пекельні діви в'ються над ним та перегукуються пронизливими голосами.

– То що, сестри? – питається штукар.

– Нема його! Нема його! – жалібно заквилили літавиці.

Мурмило і руками в поли вдарився.

– Як то – нема?! Таж допіру тут був!

– Щез він! Щез він!

– А нехай чорти вас ухоплять! – заревів штукар. – Се невидним його воно вчинило – ловіть, а то втече зараз!..

Тут уже й Михась уторопав, що не бачать його. Відповз потихеньку вбік, звівся на ноги та й до гнідого жеребця, що пожарищем гасав. Плигнув на нього охляп і вдарив п'ятами в боки. Страшенно заіржав гнідий, частокіл перескочив та й помчав у степ на зламану голову.

IV

Довго мчав Михась у світ за очі, аж і пожариська вже не стало видно. Як зачвакало під копитами якесь болото, а кінь почав сапати і хоркати, спам'ятався малий козак і придержав його.

– Стій, – каже, – братику... а то ще у багна вшелепаємося!

Та й чоло втер долонею. Аж тепер утямив він, що за лихо скоїлося – збагнув нарешті, що діда убили, а хутір згорів; що челядь зайняли у бран татаре, которі аж з Лубень сюди приїхали; що сам він утік, та йде його слідами пекельна сила, від якої й не сховатися ніде.

– А як татар вона за мною пустила, то й геть біда!.. – каже він сам собі. – Тії гицлі й на камені слід розгледять!

Страшно зробилося Михасеві – торкнув ногою коня та й завернув убік, щоб вибратися з того мочарища. Як загупали кінські копита об тверду землю, спинився він на пагорку і почав роззиратися округи.

– Наче ж на Охматів прямував. – каже стиха до себе. – Та дарма. Їхати треба хутчій, а то зловлять мене посеред чистого поля, мов того зайця!

І завернув до лісу, що виднів за якісь гони о ліву руч. Як опинився попід старими дубами, що росли на узліссі, зразу йому й легше стало на душі. Пустив коня лісовою стежиною і попрямував, куди очі дивляться.

Нічого, думає собі, загублюся у хащах, то не знайдуть!..

Довго їхав малий козак, аж у такий дрімучий ліс загнався, що й дороги не видно. Шукав стежку, шукав, та й рукою махнув. Нехай йому всячина, думає. Зачекаю до ранку, а там як Бог дасть!..

Пустив коня пастися, а сам ліг під дубом та й заснув.

І сниться йому, наче прилетіли три сови та й сіли на тому дубі. От одна й каже:

«Розкажіть же, сестри, де ви літали і що за дива бачили».

Перва сова й мовить:

«Була я на хуторі, де отой запорожець сидить, та лихо там скоїлося – спалили його татаре, а люд у ясир позаймали!»

А друга їй в одвіт:

«Не те диво, що спалили, а те, що привів їх туди штукар, котрий князеві Яремі служить... Тільки не хутір потрібен йому був, а отой козак, що під дубом спить!»

«А нащо він йому?» – питається перва сова.

«А на те, що носить він Троянів Ключ, котрий з того світа прийшов».

«Не теє диво, що носить він Троянів Ключ, котрий із того світа прийшов, а те, що не знає про се, – каже перва сова. – А якби знав, то не спав би ото під дубом!»

«А то чом?» – питається перва сова.

«А того що напали на слід його пекельні діви й уже летять сюди, щоб душу його вхопити».

Аж тут озвалася третя сова, яка мовчала досі:

«Не те диво, що летять вони по його душу, а те, що спастися сей козак міг би!»

«А то як?» – питаються її посестри.

«А треба сісти на коня і проїхати ще верстов зо дві, а там жде на нього той, кому нечисть не страшна, – каже третя сова. – Та тільки спить сей козак і не чує, про що ми балакаємо».

«А шкода», – каже перва сова.

«А певно, шкода, бо пропаде!..» – каже друга сова.

«То летімо звідця, сестри, а то ще й нас похапають кляті літавиці», – каже третя сова.

Та й знялися і полетіли.

Схопився Михась і не тямить, снилося воно йому чи таки й на правду було. А тут уже й світати почало. Побачив малий козак стежину, що поміж папороттю губилася, та й думає:

«Ні, таки треба їхати... Недарма сни сняться – се з того світа підказують нам, що робити треба!»

Виліз на коня і подався тою стежиною.

Недовго і їхав, аж рідшати почав ліс. Посвітліло поміж деревами, стежка широка й утоптана зробилася. Ось пірнула вона вниз та й уперлася в долину, що геть заросла очеретом.

– І як же отсе мені через сеє болото перебратися? – питається Михась.

Тут бовтнуло щось у ковбані. Придивився малий козак і бачить: пливе поміж очеретом видниха^[25], і слід за нею в рящі застається.

– Тож вона сиділа на чомусь... – каже він сам до себе. – А на чому? Звісно ж, на кладці!

Підїхав Михась ближче, і справді: забиті в болото грубелезні пеньки, а на них колода дубова лежить, уподовж розчахнута.

«Та що се за сила такого дуба розчикрижила надвоє. він же у п'ять обхватів завбільш!.. – думає собі Михась. – Та ще й рівнісінько, як ножем!»

Страшно йому зробилося, та нічого не вдієш – поправив конем через тую кладку. Їде і дивується: здоровецьке те болото, комиші у чоловіка заввиш, а кладка знай уперед провадить. Як одна колода кінчається, то за нею друга починається; під ними вода лютить^[26], і видно, що хтозна-одколи той місток в сім болоті, бо геть дерево заморилося, зробилося, наче кремінь, таке чорне та тверде. Десь-не-десь по комишах стирчать догори коренем грубелецькі верби та ясени – вивернуло щось їх при березі й аж насеред болота позакидало.

«Велет якийсь тут лютував чи що.» – думає собі Михась.

Аж тут кладка й до берега привела. Глянув малий козак, а на кручі стоїть городище.

Давнє-давнє воно було, бо вали дерезою позаростали, а рів так землею заплив, що насилу видно було його. Поверх валу частокіл іде, та теж давnezний, бо дерево звугліло, як і ті колоди на болоті.

«Таки велет живе тут. – думає Михась. – Отсе влип – і переді мною лихо, і поза мною загибель!..»

І тоді вирвалися із його вуст слова, яких він гаразд і не тямив, бо хтось інший виголосив їх за нього:

– Батьку Дажбоже, славен Трояне! Матер Божа, Пречиста Ладол! Не дайте погибати козакові!

Допіру він теє сказав, коли ж із гори гукають:

– А хто се там наймення Дажбоже згадує?

– Я, – каже Михась.

– А хто ти такий?

– Як се – хто?

– Ну, хто ти будеш – шляхтич, міщух... чи, може, й жид?

Михась і обурився.

– Скажеш таке! – відповідає. – Козак я. хоч і не виріс іще!

Зареготалися в городищі.

– Ну, – кажуть, – як ти козак, то їдь сюди! Ондо стежина, бачиш?

– Бачу, – каже Михась.

Та пхнув коня п'ятами, вихопився на кручу і заїжджає в обійстя.

Було там усе таке старезне, що хтозна, як воно й уціліло. Колись дворисько вимостили камінними плитами, та вже геть повгрузали вони у землю, мохом обросли, а декотрі й порепалися пополювині. Коло брами дзюркотів водограй у чаші, вирубаній із цілої каменяки. Посеред двору стояв дім, височенний, мов дзвіниця; тиньк на ньому облупився, гонтовий дах почорнів, а круглі шибки були з грубого зеленкуватого скла, яке мало де й побачиш уже.

– Що, добився-таки? – питає його той самий голос.

Озирнувся Михась, аж іде до нього чоловік. У чорній семрязі, латаних шароварах, ще й руки по лікті сажею замурзані.

– Здоров будь, небоже! – каже Михасеві.

Зняв той шапку і вклонивсь як годиться.

– Здрастуйте, – каже, – дядьку.

– А по волі чи по неволі? – питає його той чоловік.

Зітхнув малий козак і каже:

– Лихо мене до вас загнало... Летять моїм слідом пекельнії діви й ось-ось тут будуть!

А чоловік і засміявся.

– Не бійся! – каже. – У сьому городищі вони тебе не дістануть. Нехай тільки носа сюди поткне яка – як ухоплю я її, то тільки пір'я з неї летітиме!

– А хто ж ти будеш? – питає Михась.

– А я чоловік собі простий – кузню тримаю. та як скую путо якій нечисті, то другого вже не треба буде!

– А пекельних дів можеш у путо залигати?

– Можу, звісно, – каже чоловік, – та ще пора не настала.

– А коли ж настане вона? – питається Михась.

Споважнів тоді чоловік і каже:

– А ось гості до нас, то у них краще за сеє спитай!..

І допіру промовив теє він, як зірвався страшенний вихор, застугоніло щось у небі, засвистіло – дивиться Михась, аж летять попід хмарами троє комонників у панцирах і кольчугах. Коні під ними мов змії, панцирі їхні сріблом та золотом сяють, а на шоломах

шляхетне каміння горить. Облетіли вони городище та й спустилися у двориську.

Ступнув чоловік уперед і каже:

– Слава Дажбогу!

Зняв тоді один комонник шолома, і побачив Михась, що то золотокоса діва, вбрана у лицарські лати. Коси її барвою, мов травневий мед, очі, неначе зорі, сяють, а сама гожа, як весняна днина.

– Навіки, – каже діва. – Нащо кликав нас, ковалю?

– Неспроста, Дано, – каже чоловік. – Здається, почали сповнятися давні пророцтва, що про них досі лише в піснях співалося...

Перезирнулися діви.

– А то чом? – питається Дана.

Поклав чоловік Михасеві долоню на голову й каже:

– А от прибився до мене козак, з котрим дивнії дива коїлися. Заблукав він у Залізний ліс, куди жоден смертний ще не потрапляв, та й ліг спати під дубом. Як покинула душа його тіло вві сні, то почув я від неї, що женуться за ним кляті літавиці, яких Триглав із-під землі випустив.

– А що їм треба од смертного? – питає Дана.

Коваль тоді глянув на Михася й каже:

– Ану поздоровкайся з дівками, небоже!

Зняв той шапку і вклонивсь, як учив його дід.

– Чолом, ясні панни!..

– Чолом, козаче! – усміхнувшись на теє, кажуть діви. І до коваля:

– Та й що?

– А нічого. – відказує той. І до Михася: – Покажи-но, коли твоя ласка, що за ляльку носиш ти ото за пазухою!..

Повагався малий козак, а тоді за поворозку потягнув та й дістав тую ляльку з-під сорочки. І здивувався: то була вона чорна і тьмяна, а як упало на неї сонячне світло, то замигтіла ряснобарвними блищиками, що побігли по ній од верху до низу!

Зблідли діви, угледівши теє диво, а Дана й каже:

– Матінко Божа, Пречиста Ладі! Та се ж Троянів Ключ, що без сліда пропав ще за сивої давнини!

– От-от, – каже чоловік. – А прийшов він із того світа, бо мертвий лицар передав його сьому козакові.

– А де ж сеє сталося? – питає Дана.

Тут Михась вирішив, що пора і йому слово вкинути.

– За річкою, що Красилівка зветься... – каже. – Там, де битва страшенна колись була, що вся річка червона зробилася од крові!

– А-а, – каже Дана, – то се біля Торча. А чом же сьому хлопчині він дістався?

– А того, – каже чоловік, – що вродила сього козака в Остатній кріпості та, що сестрою вашою була. Як прийшов він на світ, то прознав клятий Триглав, що лихо буде йому від сього хлопця, та й послав бісуркань, щоб узяти його. От тії відьми сестер ваших побили, кріпость пустили огнем, а дитину повезли до Пралісу, де вже літавиці чекали на неї. Та що назначив Господь, теє не може зо світа зійти: одбили його запорозькі братчики і до роду привезли на волость.

Тут Михась і собі вирішив слово кинути.

– Отсе, – каже, – балакаєте ви, балакаєте, а я тут стою та слухаю! І не второпаю нічогісінько!

Засміялися всі.

– Про тебе, сину, про тебе річ іде. – каже чоловік. Та й посмутнів на виду. – Отсю ляльку створив колись Батько Троян на Заруб-горі. Взивають її Троянів Ключ, бо ним Господь воскресив білий світ, коли клятий Триглав усю землю на попіл обернув. У давніх пророцтвах мовиться, що приходитиме сей знак в Україну, коли над нею лихо зависне. Як з'явиться він, то весь світ зміниться...

– А чом же тобі сей Ключ та не дістався? – питає Михась. – Ти ж, бачу, силань, що таких мало і є. он які дуби з корінням вириваєш!

Знов засміялися діви з ковалем.

– Ми, – каже Дана, – не встряємо до того, що на білому світі коїться. Узав нас Батько Троян і поселив у цім краю, щоб служили ми силі Дажбожій і Матері Ладі, що сидить ув Ирі на золотому престолі.

А людям дав землю, щоб самі вони на ній порядкували. Помагаємо ми їм, як потреба заходить, та мусять вони самі зі своїми клопотами обходитися.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

ЛЕОНІД КОНОНОВИЧ

Цигринський сотник

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

Примітки

1

Чамбул – загін татарської кінноти, що відокремлювався від орди і діяв у радіусі 15–20 кілометрів од коша.

[Повернутися](#)

2

Бахмат – бойовий верховий кінь.

[Повернутися](#)

3

Ратисько – довгий спис.

[Повернутися](#)

4

Келеп – старовинна ручна зброя, що має форму молота, насадженого на довгий держак.

[Повернутися](#)

5

Кирея – верхній довгий суконний одяг із відлогою.

[Повернутися](#)

6

Сакви – дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекидають через плече (на груди й спину) або через спину коня, осла і т. ін.

[Повернутися](#)

7

Похідня – смолоскип.

[Повернутися](#)

8

Ир Дажбожий – рай.

[Повернутися](#)

9

Ганджар – двосічний стилет, закривлений на кінці.

[Повернутися](#)

10

Лежі (вживалося лише в множині) – місця, де зимували запорожці після повернення на волость.

[Повернутися](#)

11

Жолдак – солдат.

[Повернутися](#)

12

Ґерелиця (вживалося лише стосовно живих істот) – низка.

[Повернутися](#)

13

Опентала – стуманила голову.

[Повернутися](#)

14

Мочарища – трясовина.

[Повернутися](#)

15

Мартопляс – фокусник, акробат, блазень, штукар.

[Повернутися](#)

16

Див – напівбог.

[Повернутися](#)

17

Нав – мрець.

[Повернутися](#)

18

Літавиця – летюча істота-спокусниця.

[Повернутися](#)

19

Перелесник – вогненний змій-спокусник.

[Повернутися](#)

20

Першу церкву запорожці побудували допіру на Микитинській Січі.
– *Прим. автора.*

[Повернутися](#)

21

Гойно потракували – щедро почастували.

[Повернутися](#)

22

Перехнябився – перехилився.

[Повернутися](#)

23

Штих – гострий кінець, вістря.

[Повернутися](#)

24

Урвитель – бешкетник.

[Повернутися](#)

25

Видниха – видра.

[Повернутися](#)

26

Люрити – текти, витікати тонким струменем, струмком.

[Повернутися](#)